

Journal of Philosophical Investigations

Journal of Philosophical Investigations

Print ISSN: 2251-7960 Online ISSN: 2423-4419

Homepage: <https://philosophy.tabrizu.ac.ir>

University of Tabriz

Exceptional Trials in Political Crimes with Reference to the Concept of General Will in Rousseau's Thought

Hadi Salehi¹ | Emad Safarnezhad-Borujeni²

1. Corresponding Author, Assistant Professor of Public and International Law Department, Shiraz University, Iran. E-mail: Hadi.Salehi@shirazu.ac.ir
2. PhD Candidate of Public Law, Shiraz University, Shiraz, Iran. E-mail: Emads1996@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 11 June 2025

Received in revised form 26 July 2025

Accepted 17 August 2025

Published online 22 November 2025

Keywords:

Political Crime, Exceptional Trial, General Will, Rousseau, Political Participation, Criminal Law

ABSTRACT

Political crime is one of the most contested concepts in criminal law and political philosophy, having undergone substantial transformations alongside shifts in the foundations of political legitimacy. This article traces the historical evolution of political crime—from classical Athens and imperial Rome to the medieval intertwining of church and state, and through to the ideological conflicts of the 19th and 20th centuries—highlighting how dissent has moved from being considered heresy and treason to being (partially) legitimized within modern legal frameworks. Drawing on the political philosophy of Jean-Jacques Rousseau, particularly his notion of the "general will," the article proposes a new conceptual framework for distinguishing political crime from ordinary offenses. Through an analysis of three main interpretations of the general will—democratic, transcendental, and critical—the author argues that only the critical reading can meaningfully recognize the political dissenter as a legitimate actor rather than a deviant. Within this framework, exceptional trials in political crimes are not only justifiable but essential for preserving political participation and preventing authoritarian closure. The article concludes by offering a practical model for identifying political crimes and outlining the procedural and penal features of a rights-oriented exceptional trial that safeguards freedom of expression and dissent within the legal order.

Cite this article: Salehi, A. & Safarnezhad-Borujeni, E. (2025). Exceptional Trials in Political Crimes with Reference to the Concept of General Will in Rousseau's Thought. *Journal of Philosophical Investigations*, 19 (52), 543-564. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.67588.4133>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

This article investigates the notion of political crime from historical, philosophical, and legal perspectives, employing Jean-Jacques Rousseau's concept of the "general will" to develop a comprehensive theoretical framework that differentiates political crimes from ordinary offenses and justifies exceptional trials aimed at protecting dissent and democratic participation. It traces the evolution of political crime from ancient Greece and Rome to the modern era, revealing how transformations in political legitimacy have continually redefined the line between loyalty and rebellion. The study argues that a critical interpretation of the general will not only legitimizes the political dissenter as a moral and civic actor but also identifies dissent itself as a constitutive element of freedom and justice within the modern state. Ultimately, it offers a rights-based judicial model that ensures fairness, transparency, and the protection of public reason as a cornerstone of legitimate governance.

Historical Evolution of Political Crime

The article outlines how political crime evolved in response to shifting notions of power and legitimacy. In classical Athens, the trial of Socrates epitomized the punishment of intellectual defiance: his questioning of accepted civic beliefs transformed philosophical inquiry into a political offense. His death thus marks an early moment when the pursuit of truth collided with the preservation of democratic orthodoxy. In imperial Rome, the transformation from *perduellio*—treason against the republic—to *maiestas*—offenses against imperial dignity—reflected the centralization of authority under the emperor. By the Middle Ages, political and religious orders had fused, rendering heresy and sedition indistinguishable; inquisitorial trials enforced theological obedience as political loyalty.

With the Enlightenment and the rise of social contract theories, dissent gradually came to be viewed as a civic right rather than treason. Nineteenth-century jurists refined definitions of political crime through objective (institutional) and subjective (motivational) criteria, while modern legal systems attempted to balance both. Yet, in contemporary security regimes, particularly following the events of September 11, the boundaries between dissent and terrorism have been eroded, and exceptional judicial measures increasingly serve to suppress rather than safeguard political opposition.

Rousseau's General Will and Political Crime

Through Rousseau's notion of the general will, the article reinterprets political crime as a moral and participatory act embedded within the pursuit of justice. The general will serves as a normative criterion to evaluate both the legitimacy of law and the justification of dissent. Three readings are explored—democratic, transcendental, and critical.

The democratic reading identifies the general will with majority deliberation, thereby treating disobedience simply as illegality. The transcendental interpretation frames it as an abstract rational truth, invalidating all opposition. The critical interpretation, however, synthesizes both, conceiving the general will as an ongoing tension between democratic decision-making and the moral ideal of justice. Within this interpretation, dissent is not deviance but a corrective force that revitalizes

freedom and keeps the law morally responsive. The political offender emerges as a “social critic” whose resistance reaffirms civic dialogue. Protecting this figure demands an exceptional trial that treats political transgression as participation in the collective process of justice rather than a threat to it.

Legal Model for Exceptional Trials

Building on this conceptual foundation, the article proposes a legal framework in which political crime is defined as conduct motivated by engagement with public will against governing institutions. It distinguishes between crimes of expression—such as protest, defamation, or publication—and violent acts, arguing that expression should be decriminalized unless it infringes upon private rights, while violent actions may warrant limited, proportionate restriction.

Identification: The defendant’s claim of political motivation is presumed valid unless disproved by agreement among judge, jury, and prosecutor based on evidence of personal interest.

Judicial Procedures: Exceptional trials must guarantee independence of the judiciary, public hearings, the presence of a representative jury, unrestricted access to legal counsel, and protection from prolonged detention or coercive exposure.

Punishments: Sentences should aim at preserving civic participation. Inhumane or degrading penalties are banned. Expression-based crimes should invite leniency or alternative sanctions such as community service or education in civic ethics. Even violent offenses should be subject to time-bound and reviewable limitations rather than permanent exclusion.

Collateral Consequences: The framework rejects lifelong deprivation of political rights, such as disqualification from voting or office, and requires periodic case reviews to adjust judgments in light of evolving political and moral contexts.

Conclusion

The article redefines political crime as a vital expression of public conscience rather than an attack on social order. From Socrates’ defense of truth to modern acts of civil disobedience, the meaning of political crime has reflected humanity’s ongoing negotiation between power and justice. Through Rousseau’s critical understanding of the general will, dissenters emerge as indispensable agents of renewal, keeping the political community open to self-critique and reform. Exceptional trials, when grounded in fairness, transparency, and civic equality, are not instruments of repression but mechanisms for sustaining legitimate governance. They preserve the moral dialogue between citizen and state, ensuring that law remains inseparable from freedom and that dissent continues to serve as the living measure of democratic legitimacy.

دادرسی استثنایی در جرم سیاسی با نظر به مفهوم اراده کلی در اندیشه روسو

هادی صالحی^۱ | عماد صفرنژاد بروجنی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: Hadi.Salehi@shirazu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: Emads1996@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱ کلیدواژه‌ها: جرم سیاسی، دادرسی استثنایی، اراده کلی، روسو، مشارکت سیاسی، حقوق کیفری.	جرم سیاسی یکی از مفاهیم مناقشه‌برانگیز در حقوق کیفری و فلسفه سیاسی است که در طول تاریخ، با تغییر بنیان‌های مشروعیت سیاسی، معنایی متفاوت به خود گرفته است. این مقاله با مرور تاریخی تحولات جرم‌سیاسی از یونان باستان تا دوران معاصر، نشان می‌دهد که چگونه این مفهوم از نقد نظم حاکم به جرم علیه امنیت و حیثیت اقتدار تبدیل شده است. در ادامه، با رجوع به اندیشه ژان ژاک روسو، به‌ویژه مفهوم «اراده کلی»، تلاش می‌شود تا بنیاد فلسفی تازه‌ای برای فهم و تفکیک جرم‌سیاسی از جرایم عمومی ارائه گردد. از رهگذر سه تفسیر دموکراتیک، استعلایی و انتقادی از اراده کلی، مقاله تبیین می‌کند که تنها تفسیر انتقادی می‌تواند جایگاهی مشروع و ضروری برای مخالف سیاسی قائل شود. در پرتو این دیدگاه، دادرسی استثنایی برای متهمان سیاسی نه تنها موجه، بلکه لازمه تحقق اراده کلی و مشارکت آزادانه در حیات سیاسی جامعه است. در پایان، با ارائه مدل حقوقی مشخصی برای تشخیص جرم‌سیاسی و ویژگی‌های دادرسی استثنایی، چارچوبی عملی برای تضمین حق مخالفت سیاسی پیشنهاد می‌شود.

استناد: صالحی، هادی و صفرنژاد بروجنی، عماد. (۱۴۰۴). دادرسی استثنایی در جرم سیاسی با نظر به مفهوم اراده کلی در اندیشه روسو، پژوهش‌های فلسفی، ۱۹ (۵۲)،

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.67588.4133> ۵۶۴-۵۴۳

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

جرم سیاسی در فلسفه حقوق، صرفاً یک مقوله حقوق کیفری نیست بلکه گره‌گاهی است که بنیادی‌ترین پرسش‌های فلسفه سیاسی و فلسفه حقوق را به هم پیوند می‌زند: پرسش از نسبت قانون و عدالت، حق و قدرت، اطاعت و نافرمانی. در سنت‌های کلاسیک فلسفه حقوق، از افلاطون و ارسطو تا هگل و هابرماس، مسئله مشروعیت مجازات همواره با این پرسش پیوند داشته که آیا قانون صرفاً ابزار قدرت است یا تجلی اراده‌ای عادلانه؟ هنگامی که فردی به نام حقیقت یا خیر عمومی با نظم حقوقی درگیر می‌شود، آیا او مجرم است یا منتقد ضروری عدالت؟ در این بستر، جرم سیاسی از مرزهای حقوق موضوعه فراتر می‌رود و به مسئله‌ای هنجاری بدل می‌شود: جامعه مشروع چگونه می‌تواند مخالفت را در دل خود بپذیرد، و در عین حال نظم مشترک را حفظ کند؟ این مقاله می‌کوشد به این پرسش هنجاری از رهگذر بازخوانی مفهوم «اراده کلی» نزد روسو پاسخ دهد و نشان دهد که دادرسی استثنایی در جرم سیاسی نه ابزاری برای سرکوب که شرط تداوم آزادی است.

روسو در *قرارداد اجتماعی* اراده کلی را نه صرفاً جمع آرای فردی، بلکه اراده‌ای فراتر و معطوف به خیر عمومی تعریف می‌کند؛ اراده‌ای که ماهیتاً با اراده خصوصی افراد تفاوت دارد و تجلی حقیقی آزادی سیاسی است. او در فصل ششم از کتاب نخست تأکید می‌کند که «هر یک از ما شخص خود و همه توان خویش را تحت هدایت عالی اراده کلی در میان می‌گذارد؛ و در مقابل، هر عضو به بخشی جدایی‌ناپذیر از کل بدل می‌شود.» بدین معنا، اراده کلی اساس مشروعیت قانون و مبنای وحدت سیاسی جامعه است. این اراده نه قراردادی موقت، بلکه نوعی خودآیینی جمعی است که با پذیرش قواعد مشترک، امکان آزادی برای همگان را فراهم می‌سازد (روسو، ۲۰۰۲، ۱۶۴).

مفهوم «جرم سیاسی» از دیرباز در مرکز تعارض میان نظم سیاسی موجود و امکان مخالفت با آن قرار داشته است. در هر دوره‌ای، بسته به ساختار قدرت و مشروعیت حاکم، مخالفت سیاسی یا به مثابه خیانتی نابخشودنی تلقی شده، یا به عنوان حقی مدنی و طبیعی به رسمیت شناخته شده است. این مفهوم، فراتر از یک طبقه‌بندی حقوقی، بازتابی از جایگاه نقادی، اعتراض و مشارکت در حیات سیاسی هر جامعه است.

با عبور از نظم‌های دینی و سلطنتی پیشامدرن و ورود به دوران دولت‌های مدرن، گرچه صورت‌بندی حقوقی جرم سیاسی دستخوش دگرگونی شد، اما مرز میان اعتراض مشروع و تهدید امنیتی همواره مبهم باقی مانده است. در جهان معاصر، به‌ویژه در فضای امنیت‌محور پس از یازدهم سپتامبر، این ابهام به‌گونه‌ای فزاینده به محدودسازی آزادی‌های سیاسی و حقوق مخالفان انجامیده است؛ چنان‌که دادرسی‌های موسوم به «استثنایی» غالباً نه به نفع متهمان سیاسی، بلکه به زیان آن‌ها عمل می‌کند.

در چنین بستری، پرسش از بنیان مفهومی جرم سیاسی و امکان دفاع از جایگاه مخالف سیاسی، ضرورتی نظری و عملی می‌یابد. این مقاله با رجوع به اندیشه روسو و تمرکز بر مفهوم «اراده کلی»، می‌کوشد تفسیری انتقادی از مشروعیت سیاسی و امکان مخالفت ارائه دهد. در پرتو این تفسیر، نه تنها جرم سیاسی قابل تفکیک از جرایم عمومی است، بلکه دادرسی استثنایی نیز به مثابه ابزاری در خدمت آزادی و مشارکت سیاسی بازخوانی می‌شود.

۱. تاریخ جرم‌انکاری فعل سیاسی

پیش از آنکه بتوان از دادرسی یا تفکیک حقوقی جرم‌سیاسی سخن گفت، باید دریافت که این مفهوم چگونه در طول تاریخ شکل گرفته و دگرگون شده است. جرم سیاسی، برخلاف جرائم عمومی، همواره در نسبت با ساختار قدرت و تعریف مشروعیت در هر دوره معنا یافته است؛ از این رو نه فقط محتوای آن، بلکه ماهیت آن در ادوار مختلف دگرگون شده است.

فصل اول این پژوهش، باهدف واکاوی خاستگاه‌ها و تحولات تاریخی مفهوم «جرم سیاسی»، به بررسی سیر دگردیسی آن در سنت‌های فکری و حقوقی غرب می‌پردازد. از محاکمه سقراط در آتن باستان به مثابه نمونه‌ای اولیه از کیفر اندیشه، تا تبدیل انتقاد از کلیسا به بدعت در قرون وسطی، و سرانجام شکل‌گیری تمایزهای حقوقی نوین میان جرم‌سیاسی و عمومی در عصر روشنگری، این فصل نشان می‌دهد که چگونه دگرگونی در بنیان‌های مشروعیت سیاسی، تعاریف و واکنش‌های کیفری نسبت به مخالفت را نیز متحول کرده است.

بررسی این تاریخ، تنها روایت یک تحول حقوقی نیست، بلکه پرده‌برداری از نسبت قدرت و حقیقت، دین و دولت، ملت و حاکمیت، و در نهایت، امکان یا امتناع آزادی بیان در هر دوره است. این پیش‌زمینه تاریخی، بنیان فهم نظری فصل دوم را فراهم می‌آورد؛ جایی که مفاهیم بنیادینی چون «اراده‌کلی» و جایگاه مخالف سیاسی در فلسفه سیاسی روسو مورد تحلیل قرار خواهند گرفت.

۱-۱. دوره باستان؛ از طرح مفهوم حقیقت تا پاسداری از شأن امپراتور

نقطه آغاز نمادین برای درک مفهوم «جرم سیاسی» در سنت غربی، بی‌شک محاکمه سقراط در آتن است؛ محاکمه‌ای که در رساله *اپولوژی افلاطون* با دقت فلسفی و سیاسی بازنمایی شده است. سقراط به دو اتهام عمده محکوم شد؛ فساد اخلاقی جوانان و بی‌اعتقادی به خدایان شهر (باومن، ۲۰۲۰، ۹۵-۱۱۲).

از وجهه‌نظر خواننده معاصر این اتهامات صبغه‌ای اخلاقی و دینی دارند؛ با این حال تأمل در دفاعیه سقراط در رساله *اپولوژی* نشان می‌دهد که آنچه سقراط به آن متهم شده است، طرح مفهوم حقیقت به عنوان شرط امکان نقادی باورها (دوکسها)ی حاکم بر شهر است. توضیح آن که سقراط در ابتدای دفاعیه‌اش بیان می‌کند که متهم‌کنندگان حتی یک کلمه حقیقت نگفتند؛ اما در میان دروغ‌هایشان، عجیب‌تر از همه آن است که به دادرسان هشدار دادند که مبادا فریب فصاحت سقراط را بخورند؛ به عقیده سقراط این جمله تنها در صورتی بهره‌ای از صداقت دارد که مقصودشان از فصاحت توان گفتن حقیقت باشد.

سقراط با طرح مفهوم حقیقت^۱، میان باور درست و غلط قائل به تمایز است. این تمایز شکلی از اندیشیدن را سامان می‌دهد که قادر به فرارفتن از دوکسها و نظر کردن به معرفت است. این نحوه اندیشیدن یا سخن گفتن (که غالباً با عنوان دیالکتیک مورد خطاب قرار می‌گیرد) در تعارضی تقلیل‌ناپذیر با نحوه زندگی سیاسی آتنیان و برابری آن‌ها در پولیس قرار می‌گیرد. این مفهوم است که اجازه

^۱ سقراط بیان می‌کند که ریشه همه این اتهامات دانش خاصی است که او در اختیار دارد؛ این آگاهی که او می‌داند که نمی‌داند (افلاطون، ۱۹۳۱، ۱۰۹-۱۱۶) هرچند در ظاهر چنین جمله‌ای را می‌توان حمل بر نوعی فروتنی اخلاقی برای سقراط کرد، اما از آنجا که چنین فضایی مناسبتی با فرهنگ یونانی ندارد (تنها با ظهور مسیحیت به مثابه دین بردگان است که فروتنی و فضائل از این دست طرح می‌شوند)، این گزاره را باید با استفاده از جملات قبلی به این معنا فهمید که سقراط جایگاهی را به نام حقیقت به عنوان شرط امکان نحوه اندیشیدن دیالکتیکی خود طرح می‌کند. توضیح این که یونانیان به‌ویژه در عصر پیشاسقراطی میان لوگوس به معنای سخن گفتن و لوگوس به معنای اندیشیدن به حقیقت تمایزی قائل نبودند؛ از همین روست که فنون خطابه و سخنوری شکل مرسوم زندگی سیاسی محسوب می‌شده است. آنچه گفته می‌شود، رو به سوی جایگاهی متعالی‌تر ندارد؛ باورهای مختلف به عنوان اقسام سخن گفتن‌ها در عرض یکدیگر قرار می‌گیرند؛ و عبور از این باورها یا وحدت‌یافتن آن‌ها ذیل معرفت واحد معنادار نیست.

می‌دهد تا سقراط سخن از نقادی باورها یا درست و غلط بودنشان به میان آورد. جنایت اساسی سقراط نسبت به شهر در واقع همین هدف گرفتن بنیاد نحوه زندگی آتنیان و برابری آنها در آزادی است.

در امتداد همین تفسیر، این سخن سقراط در ادامه دفاعیه‌اش معنادار می‌شود که «کشتن من به شما آسیب می‌زند نه به من، من مانند مگسی هستم که بر پیکر اسب تنبل آتن نشانده شده‌ام تا شما را بیدار کنم. اگر مرا بکشید به خوابی عمیق‌تر فرو خواهید رفت...». به این معنا سقراط اتهام خود را در بنیاد سیاسی صورت‌بندی می‌کند و همچنین تصریح می‌کند که از طریق شیوه‌های معمول مداخله در زندگی عمومی که در آتن مطابق قانون پذیرفته شده نمی‌توانسته این رسالت خود را به انجام رساند؛ چرا که این شیوه‌های معمول اجازه چنین فرارفتنی را از شیوه زندگی سیاسی آتنیان نمی‌دهد (افلاطون، ۱۹۳۱، ۱۲۴-۱۲۵).

به تعبیر امروزی، سقراط نه یک مجرم اخلاقی یا مذهبی، بلکه منتقد سیاسی نظام دموکراسی آتنی بود؛ و اعدام او را می‌توان نخستین نمونه تاریخی از کیفر اندیشه دانست. در ادامه به تحولات این معنا از جرم‌سیاسی در روم باستان می‌پردازیم.

مفهوم جرم‌سیاسی در حقوق کیفری روم، سیر تحول مهمی را از دوران جمهوری تا آغاز پرنکیپات^۱ طی کرده است. در دوران کهن، جرم‌سیاسی در قالب عنوان خیانت^۲ تعریف می‌شد: جرمی عمومی علیه جمهوریت، حاکمیت ملت، و نهادهای سیاسی روم که به روایت لیوی تا دوران پادشاهی ریشه دارد، هرگونه اقدام خصمانه علیه دولت یا مأموران آن را در بر می‌گرفت و با مجازات‌هایی از مرگ تا جریمه همراه بود. اما آیین دادرسی سخت‌گیرانه و آیینی، و هم‌زمان، وسعت مفهومی بیش از حد آن، زمینه‌ساز افول این مفهوم در قرن دوم پیش از میلاد شد (چیتون، ۱۹۹۵، ۷۳-۸۱).

در اواخر جمهوری، قانون آپولیوس درباره عظمت^۳ (حدود ۱۰۰ ق.م) برای نخستین بار مفهوم تضعیف عظمت^۴ را به‌عنوان جایگزینی منعطف‌تر و کاربردی‌تر برای خیانت وارد حقوق روم کرد. این جرم ناظر بر تضعیف «شأن دولت» بود، و شامل نقض‌های ناشی از سهل‌انگاری یا سوءتدبیر مقامات نیز می‌شد (چیتون، ۱۹۹۵، ۷۳-۸۱).

با آغاز دوره پرنکیپات، قانون ژولیا درباره عظمت^۵ به‌دست آگوستوس به قانون اصلی خیانت در نظام امپراتوری بدل شد. این قانون در عمل تمامی کارکردهای خیانت را در خود داشت. آنچه در ابتدا جرمی سیاسی علیه جمهوریت بود، اکنون به جرمی علیه شأن و حیثیت شخص پرنسپس (امپراتور) و حتی خانواده او تبدیل شد. افزوده‌شدن افترا و اهانت‌های لفظی به شمول جرم عظمت، نشانه‌ای بود از انتقال مرکز مشروعیت از ملت به شخص امپراتور (باومن، ۲۰۰۴، ۵۰-۶۴).

^۱ پرنکیپات (Principate) به دوره‌ای از تاریخ روم اشاره دارد که با آغاز حکومت آگوستوس در سال ۲۷ پیش از میلاد آغاز شد و تا پایان قرن سوم میلادی ادامه یافت. دوره پرنکیپات با گذشت زمان و افزایش تمرکز قدرت در دست امپراتور، به دوره دومینات (Dominate) تبدیل شد که در آن، امپراتور به‌صورت آشکار به‌عنوان «سرور و خداوند» (Dominus et Deus) معرفی می‌شد و نشانه‌های جمهوری خواهی به‌طور کامل از بین رفت.

^۲ Perduellio

^۳ Lex Appuleia de maiestate

^۴ Maiestas Imminuta

^۵ Lex Julia de maiestate

در قانون آگوستوسی، مجازات رسمی همچنان محرومیت از آب‌و‌آتش^۱ بود که با یا بدون مصادرهٔ اموال اعمال می‌شد. باین‌حال، در عمل، به‌ویژه در دوران تیبریوس، این مجازات به‌طور فزاینده‌ای با تبعید شدیدتر^۲، اعدام، مصادرهٔ کامل اموال، و حتی محو یادبود^۳ همراه شد (باومن، ۲۰۰۴، ۵۰-۶۴).

چنان که دیدیم مسیری که در یونان با طرح مفهوم حقیقت به شکلی آشکار به‌عنوان امکان به چالش کشیدن شیوهٔ زندگی سیاسی شهر مطرح شده بود، در دورهٔ رومی به شکلی کمابیش نمادین به شکل حفاظت از حریم و شأن امپراتور و قدرت او تحول یافت. در امتداد همین مسیر به تحولات این مفهوم در دورهٔ قرون‌وسطی می‌پردازیم.

۲-۱. قرون‌وسطی؛ جرم‌سیاسی به مثابهٔ خیانت به سلطنت و کلیسا

در قرون‌وسطی، به‌ویژه در اروپای مسیحی، نظم سیاسی و نظم دینی به‌شدت درهم‌تنیده بودند. اقتدار پادشاه، مشروعیتی الهی داشت و کلیسا نه‌تنها قدرت معنوی، بلکه نفوذ سیاسی و قضایی گسترده‌ای نیز داشت. در چنین بستری، مفاهیم «گناه»، «بدعت» و «خیانت» جایگزین مفاهیم قدیمی‌تری چون «تضعیف شأن امپراتور» می‌شدند، و به‌این‌ترتیب، هرگونه مخالفت فکری یا سیاسی می‌توانست تحت یکی از این عناوین به‌شدت سرکوب شود. مفهوم «جرم علیه شاه» که در سنت حقوقی انگلیسی بعدها به شکل خیانت کبری^۴ در می‌آید، در قرون‌وسطی ابزار مهمی برای تثبیت اقتدار سیاسی پادشاهان بود (بلمی، ۲۰۰۴، ۱).

در سوی دیگر، کلیسا به‌عنوان نهادی فوق‌دولت، با مخالفان خود تحت عنوان «بدعت‌گذار»^۵ برخورد می‌کرد. در عمل، بسیاری از بدعت‌گذاران، از جمله فیلسوفان، الهی‌دانان مستقل و حتی مصلحان مذهبی، مورد تعقیب قضایی، شکنجه، و اعدام قرار گرفتند (مور، ۲۰۱۴، ۸۷-۱۰۴).

در این دوران، چون دولت و کلیسا هر دو مدعی نمایندگی خداوند بر زمین بودند، هرگونه مخالفت با آن‌ها نه‌فقط جرم سیاسی، بلکه گناه دینی نیز تلقی می‌شد. در نتیجه، مقاومت مدنی و فکری به شکلی مضاعف مجازات می‌شد. دادرسی نیز تحت سلطهٔ اقتدار دینی-سیاسی بود. محاکم تفتیش عقاید، نمونه‌ای عینی از دادرسی استثنایی در خدمت اقتدار بود؛ بدون حق دفاع، بر اساس اعتراف تحت شکنجه، و بدون تمایز میان اندیشه و کنش.

به‌این‌ترتیب در قرون‌وسطی، مفهوم جرم‌سیاسی در قالب دوگانهٔ خیانت به‌سلطنت و بدعت‌علیه‌کلیسا صورت‌بندی شد. در این دوره، مرز میان اندیشه و جرم به‌کلی از میان رفت، و هرگونه نقد یا بدیل‌سازی، تهدیدی برای کل نظم دینی-سیاسی تلقی می‌شد.

این پیش‌زمینه، برای فهم ظهور مفهوم مدرن جرم‌سیاسی در عصر روشنگری و دولت‌های قانونی، کاملاً ضروری است؛ جایی که برای نخستین‌بار، «حق اعتراض» و «اندیشهٔ مخالف» به رسمیت شناخته شد.

۳-۱. عصر مدرن؛ پیدایش مفهوم حقوقی جرم سیاسی

با گذار از قرون‌وسطی به دوران مدرن، همراه با تضعیف اقتدار کلیسا و گسترش نهادهای عرفی، صورت‌بندی جرم‌سیاسی نیز دچار تحول بنیادی شد. انقلاب‌های بزرگ سیاسی - به‌ویژه انقلاب کبیر فرانسه - و ظهور نظریه‌های قرارداد اجتماعی، مفاهیم جدیدی

^۱ Interdictio Aquae et Ignis

^۲ Deportatio

^۳ Damnatio Memoriae: شامل اقداماتی مانند تخریب مجسمه‌ها، حذف نام از کتیبه‌ها، سانسور اسناد رسمی، و ممنوعیت ذکر نام فرد بود.

^۴ High Treason

^۵ heretic

مانند اراده مردم، آزادی بیان، تفکیک قوا و حکومت قانون را وارد میدان سیاسی کردند. این مفاهیم، زمینه‌ساز شکل‌گیری نخستین صورت‌بندی‌های حقوقی و فلسفی از «جرم سیاسی» در معنای مدرن بودند.

در نظام‌های مطلقه پیشامدرن، همچنان جرم‌سیاسی با خیانت شخصی به پادشاه یا دین تعریف می‌شد. اما با تأسیس دولت مدرن، ایده «مردم به‌مثابه منبع مشروعیت سیاسی» وارد صورت‌بندی مشروعیت دولت شد. این دگرگونی مفهومی، برای نخستین بار امکان تمایز دقیق میان جرم‌سیاسی و جرم عمومی را فراهم ساخت.

در قرن نوزدهم، به‌ویژه در فرانسه، حقوق‌دانان متفکران کوشیدند تعریفی منسجم از «جرم سیاسی» ارائه دهند. دو رهیافت غالب در این زمینه شکل گرفت:

۱. **عینی:** سیاسی بودن جرم منوط به تقابل آن با نهادهای حاکمیتی است.

۲. **ذهنی:** سیاسی بودن جرم منوط به انگیزه مرتکب است.

اما این دو تعریف، به‌تنهایی کافی نبودند؛ زیرا ممکن بود کسی از انگیزه‌ای سیاسی دست به اقدام خشونت‌بار بزند، یا بالعکس، جرمی عینی علیه دولت مرتکب شود، ولی با انگیزه شخصی یا اقتصادی. از همین رو، نظریه سوم، یعنی رویکرد ترکیبی (مختلط) شکل گرفت؛ مطابق این رویکرد: جرم‌سیاسی جرمی است که هم از نظر انگیزه و هم از حیث موضوع متوجه ساختار سیاسی باشد.^۱ در پی گسترش انقلاب‌ها، جنبش‌های کارگری و اصلاحات سیاسی در قرن نوزدهم، برخی کشورها (مانند فرانسه، بلژیک، ایتالیا) به تدریج دادرسی جرم‌سیاسی را از سایر جرائم تفکیک کردند. مثلاً گیزوت^۲ پیشنهادات زیر را مطرح می‌کند:

- کاهش پیگردهای مربوط به توطئه و استفاده بیشتر از نظارت پلیس و تبلیغات روزنامه‌ای برای خنثی کردن برنامه‌های توطئه‌گران

- دادن اختیار به وزیر عمومی برای کاهش اتهام به اتهامی که مجازات کمتری دارد

- پیش‌بینی مجازات‌های کمتر از اعدام یا تبعید برای اکثر جرائم سیاسی

- گسترش استفاده از عفو سلطنتی در مورد جرائم سیاسی (اینگراهام، ۲۰۲۰، ۸۳)

این تدابیر، به‌مثابه نخستین صورت‌های نهادین دادرسی استثنایی به نفع متهم سیاسی تلقی می‌شوند. آنچه تا دیروز جرم مقدس و نابخشودنی بود، اکنون در قالب اعتراض مشروع، مستحق فرایندی منصفانه شناخته می‌شد.

۴-۱. دوران پساروشنگری: مبهم شدن مرز سیاست و امنیت

در دوران جنگ جهانی اول در نتیجه رشد ناسیونالیسم، دموکراتیک شدن دولت‌ها، انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و رشد پوزیتیویسم برای نخستین بار مخالفت داخلی با حکومت هاله احترام خود را از دست داد و با خیانت خارجی به کشور یکسان انگاشته شد (اینگراهام، ۲۰۲۰، ۲۲۱-۲۱۹).

^۱ برای بحثی کلاسیک از تعریف جرم سیاسی و ضابطه تشخیص آن رک. صادقی، فروغی و جودکی، ۱۳۹۸.

^۲ Guizot (1787-1874): سیاستمدار و مورخ فرانسوی

در نظام‌های تمامیت‌خواه قرن بیستم، اساساً مجال برای تفکیک میان جرم عمومی و جرم سیاسی وجود نداشت. در چنین شرایطی، جرم سیاسی نه تنها از امتیاز دادرسی استثنایی مثبت محروم بود، بلکه به ابزاری برای حذف فیزیکی و روانی دگراندیشان تبدیل شد. در این دوره به جای تفکیک مفهومی، ما با نوعی انکار حق مخالفت مواجه هستیم.

پس از جنگ جهانی دوم، در قالب اسناد بین‌المللی حقوق بشر (مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ و میثاق حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶)، مجدداً تلاش‌هایی برای احیای تمایز جرم سیاسی از سایر جرائم صورت گرفت. با این حال، در عمل، این تفکیک اغلب به گونه‌ای پراکنده، وابسته به اراده سیاسی، یا تحت‌الشعاع بحران‌های امنیتی باقی مانده است.

با ورود به قرن بیست و یکم، به ویژه پس از حملات یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱، جهان وارد مرحله‌ای شد که در آن مرز میان «کنش سیاسی» و «تهدید امنیتی» بیش از هر زمان دیگری مبهم و سیال شده است (ذیل استعاره ترور به مثابه جنگ). در این وضعیت، بسیاری از نظام‌های سیاسی اقتدارگرا و دموکراتیک دامنه مفهوم جرم سیاسی را گسترش داده‌اند و آن را با مفاهیمی مانند تروریسم و اخلال در امنیت ملی درمی‌آمیزند (تسوکالا، ۲۰۰۸، ۵۰-۵۳).

در سال‌های اخیر، مواجهه دولت‌ها با کنش سیاسی معترضانه، خصوصاً در حوزه‌هایی چون روزنامه‌نگاری، فعالیت‌های مدنی، کنشگری دیجیتال و اعتراض خیابانی، به شدت امنیتی شده است. در حالی که در سنت حقوقی کلاسیک، دادرسی استثنایی برای جرم سیاسی معمولاً به نفع متهم طراحی می‌شد (مثلاً حضور هیئت منصفه، منع مجازات اعدام، علنی بودن محاکمه)، در وضعیت کنونی، دادرسی استثنایی اغلب در جهت محدود کردن حقوق متهم سیاسی به کار می‌رود. این روند نشان‌دهنده معکوس شدن منطق دادرسی استثنایی است: از ابزار محافظت از آزادی، به ابزار تثبیت اقتدار سیاسی.

۲. اراده کلی و جرم سیاسی

در این فصل، مفهوم «اراده کلی» در اندیشه روسو، به مثابه یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در فلسفه سیاسی مدرن، مبنای بازاندیشی در چیستی جرم سیاسی قرار می‌گیرد. اراده کلی، نزد روسو، صرفاً مکانیزمی برای تصمیم‌گیری جمعی نیست، بلکه معیاری برای سنجش حقانیت قانون، نظم سیاسی، و حتی مخالفت با آن است. به همین دلیل، درک ابعاد و تفسیرهای مختلف این مفهوم، برای پاسخ به پرسش بنیادین این مقاله (آیا دادرسی استثنایی برای جرم سیاسی موجه است؟) نقشی کلیدی دارد.

این فصل با تشریح سه تفسیر دموکراتیک، استعلایی و انتقادی از اراده کلی، می‌کوشد نشان دهد که هر قرائت چه نسبتی با مفهوم مخالفت سیاسی برقرار می‌کند. از دل این مقایسه، روشن خواهد شد که تنها در تفسیر انتقادی از اراده کلی است که می‌توان برای منتقد سیاسی، جایگاهی مشروع و حتی ضروری در ساخت نظم سیاسی قائل شد. بر این اساس، جرم سیاسی دیگر صرفاً نقض قانون نیست، بلکه می‌تواند کنشی در خدمت تحقق اراده کلی تلقی شود و درست به همین دلیل، مستحق دادرسی‌ای متمایز است.

۲-۱ صورت‌بندی مفهومی اراده کلی در اندیشه روسو

مفهوم «اراده کلی»^۱ یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در اندیشه روسو است؛ مفهومی که نه فقط مشروعیت نظم سیاسی را توجیه می‌کند، بلکه رابطه فرد و قانون، آزادی و الزام، و خودآیینی و حاکمیت را نیز از نو صورت‌بندی می‌نماید. برای فهم نسبت جرم سیاسی با اراده

^۱ volonté générale

کلی، ابتدا باید این مفهوم را در بنیان‌های نظری خود بشناسیم و از دیگر مفاهیم مشابه، چون «اراده جزئی» و «اراده همگانی»، تمییز دهیم.

در برابر آن، «اراده جزئی»^۱ قرار دارد که بیانگر خواست فرد به عنوان موجودی خصوصی و خودمحور است. همچنین «اراده همگانی»^۲ صرفاً جمع حسابی خواسته‌های فردی است، بی آنکه لزوماً به خیر عمومی نظر داشته باشد. روسو بنیان نظم سیاسی مشروع را صرفاً بر توافق آزاد شهروندان در مقام قانون‌گذار استوار می‌کند. بدین ترتیب، آزادی سیاسی حقیقی، نه در فقدان الزام، بلکه در تبعیت از اراده کلی معنا می‌یابد:

«اطاعت از قانون خودآئین آزادی است» (روسو، ۲۰۰۲، ۱۶۷).

این عبارت، کلید درک پیوند میان آزادی، الزام، و مجازات در اندیشه روسو است. در این چارچوب، کیفر مشروع نه مجازاتی بیرونی، بلکه ابزار بازگرداندن فرد به موقعیت شهروندی و پیوند با اراده کلی است.

در ظاهر، اراده کلی نزد روسو همواره «راست» و بر حق است؛ اما این مسئله بلافاصله پرسشی اساسی پدید می‌آورد:

- اگر اراده کلی همیشه درست است، پس چگونه ممکن است در برابر آن مقاومت مشروع شکل گیرد؟
- اگر قانون برآمده از اراده کلی است، آیا اعتراض سیاسی همیشه بی جا و غیر مشروع است؟
- در برابر قانونی که مدعی تجلی اراده کلی است؛ اما به نظر گروهی از شهروندان فاسد، ناقص یا سرکوبگر می‌آید، چه موضعی می‌توان گرفت؟

این پرسش‌ها، مستقیماً ما را به مسئله جرم‌سیاسی و نسبت آن با تفاسیر مختلف از اراده کلی می‌کشاند. همان گونه که در فصل قبل دیدیم، فاعل جرم‌سیاسی گاه خود را نماینده اراده برتر یا بدیل می‌داند. از این منظر، «مجرم سیاسی» می‌تواند در مقام نقاد اراده کلی موجود ظاهر شود.

۲-۲. تفسیرهای سه گانه از اراده کلی و نسبت آن با جرم سیاسی

در سنت فلسفه سیاسی، به ویژه در قرائت‌هایی از اندیشه روسو، مفهوم اراده کلی دست کم به دو شیوه تفسیر شده است. هر یک از این تفسیرها، نه فقط خوانشی متفاوت از مشروعیت سیاسی ارائه می‌دهند، بلکه مستقیماً بر فهم ما از جرم‌سیاسی و امکان یا عدم امکان دادرسی استثنایی اثر می‌گذارند. در این بخش با بررسی این دو تفسیر و برجسته کردن نقاط شکست آن‌ها، به تفسیر سوم از اراده کلی به مثابه شرط تفکیک رادیکال میان جرم‌سیاسی و جرم عمومی می‌پردازیم.

۲-۲-۱. تفسیر دموکراتیک: اراده کلی به مثابه برآیند مشارکت اکثریت

در این تفسیر، اراده کلی از مسیر فرایند رأی‌گیری دموکراتیک و حضور آزادانه شهروندان در قانون‌گذاری حاصل می‌شود. مشروعیت قانون ناشی از آن است که:

- همه حق مشارکت دارند؛
- تصمیم نهایی محصول یک فرایند جمعی و برابر است؛

^۱ volonté particulière

^۲ volonté de tous

- در نتیجه، قانون بیانگر خواست عمومی پالایش یافته است.

این خوانش^۱ از اراده‌کلی با بسیاری از عبارات روسو سازگار است. با این حال اگر اراده‌کلی را محصول یا مساوی تبادل نظر در نظر بگیریم حتی با وجود شرط رعایت محدودیت‌ها (کلی بودن موضوع، اعمال برابر نتیجه بر همه، مشارکت همه در تبادل نظر، استقلال تک‌تک افراد در تفکر)، در نهایت نوعی ضابطه‌مندی و نهادمندی را به الگوی مطلوب روسو از حکومت و به محتوای اراده‌کلی تحمیل کرده‌ایم. به هر صورتی که نهادهای تبادل نظر شکل بگیرند، بخشی از نظرات و دیدگاه‌ها حذف یا حتی نحوه‌های ابراز نظر حذف می‌شوند و به تبع حتی با اصیل دانستن قاعده جمع جبری روسو به اراده‌کلی منتهی نخواهند شد.

در این چارچوب، اعتراض سیاسی (مگر در مقام اقلیت منتظر نوبت) به نوعی نقض فرایند دموکراتیک و طغیان علیه اراده اکثریت تلقی می‌شود؛ بنابراین، جرم سیاسی از سایر جرائم قابل تفکیک نیست: مجرم سیاسی مانند هر مجرم دیگری فردی است که در برابر قانون دموکراتیک سرپیچی کرده است. از این رو در تفسیر دموکراتیک، دادرسی استثنایی به نفع مجرم سیاسی بی‌وجه است؛ زیرا او قانون را نقض کرده، نه به عنوان منتقد، بلکه به عنوان قانون شکن.

۲-۲-۲. تفسیر استعلایی: اراده‌کلی به مثابه عقلانیت غایی منفعت عمومی

در این قرائت، اراده‌کلی نه صرفاً حاصل رأی مردم، بلکه حقیقت عقلانی منفعت عمومی است. حتی اگر اکثریت چیزی بخواهند که مغایر منفعت عمومی باشد، آن خواست نمی‌تواند نماینده اراده‌کلی باشد.

این نحوه طرح بحث از اندیشه روسو بیش از هر چیز مبتنی بر نقادی فقدان اخلاق و فضیلت در زندگی سیاسی مدرن و ستایش دولت‌شهرهای یونان باستان در اندیشه اوست. به این معنا که برای مثال رایلی^۲ از تمایلات نقادانه روسو نسبت به دوران مدرن نتیجه گرفته که او سودای نوعی بازگشت به فضائل مطلق انگاشته شده سیاست باستان را دارد؛ تنها با این تفاوت که با اضافه کردن مفهوم رضایت مشروعیتی مدرن برای آن دست‌وپا می‌کند (رایلی، ۱۹۷۰، ۸۷-۸۸).

^۱ سرنیواسان به تبیین معنای اراده‌کلی منحصرأ با توجه به کتاب قرارداد اجتماعی می‌پردازد؛ بدون آن که آثار دیگر روسو یا فضای اجتماعی خاص زمانه روسو در نظر بگیرد. این مسئله در کنار محتوای نسبتاً رادیکال تفسیر او از مفهوم اراده‌کلی سبب می‌شود تا بتوان این خوانش را با تقریب مناسبی به عنوان یک سر طیف تفاسیر در نظر گرفت؛ به ویژه که استدلال‌های او به تمایزاتی در خوانش‌های شارحان هم‌نظرش تکرار می‌شود (سرنیواسان، ۲۰۰۰، ۵۴۵-۵۴۶). سرنیواسان در توضیح روش‌شناسی خود بیان می‌کند که به جای روش معمول آغاز کردن از معنای نظری اراده‌کلی، از معنای عملی آغاز می‌کند و خوانش مورد نظر خود را بر این معنای عملی متکی می‌نماید. مقصود نویسنده از معنای عملی چیزی نزدیک به جلوه نهادمند تولید اراده‌کلی در نظم واقعی اجتماع است. او با آغاز از این نقطه به این تعریف از اراده‌کلی می‌رسد: «اراده‌کلی عبارت است از تمامیت تصمیمات نقض نشده‌ای که توسط جامعه (که حاصل گردهمایی قراردادی افراد به مثابه یک بدنه اخلاقی و جمعی است) گرفته می‌شود، هنگامی که تبادل نظر (تأمل) آن‌ها در این تصمیم‌گیری مشروط به محدودیت‌های مشخصی باشد» (سرنیواسان، ۲۰۰۰، ۵۴۵-۵۴۶). محدودیت‌هایی که نویسنده به طرح روسو از اراده‌کلی منتسب می‌سازد عبارت‌اند از: کلی بودن موضوع، اعمال برابر نتیجه بر همه، مشارکت همه در تبادل نظر، استقلال تک‌تک افراد در تفکر. با این حساب خوانش سرنیواسان از اراده‌کلی مستلزم پدید آمدن نهادهایی خاص برای مشارکت شهروندان در قالب بحث و تبادل و نظر جمعی است، مشروط به این که محدودیت‌های مذکور بر مباحثات آن‌ها اعمال گردد (سرنیواسان، ۲۰۰۰، ۵۴۵). استدلال این مقاله مبتنی بر قسمت‌هایی از آثار روسو است که تبادل نظر دموکراتیک در تعیین محتوای اراده‌کلی مورد اشاره قرار گرفته است؛ توضیح آن که به نظر نویسنده روسو در همه موارد تبادل نظر دموکراتیک را شرط لازم اراده‌کلی دانسته و گاهی نیز آن را شرط کافی به حساب آورده است. تمایز این دودسته از موارد رعایت محدودیت‌های مذکور در تعریف ارائه شده است. به این معنا که در صورتی که تبادل نظر دموکراتیک در کنار رعایت محدودیت‌ها باشد، اراده‌کلی بیان شده است (سرنیواسان، ۲۰۰۰، ۵۵۳).

^۲ رایلی معتقد است نظریه روسو در اندیشه سیاسی حاصل ترکیب آرمان سیاست باستان و مفهوم رضایت در اندیشه مدرن است؛ توضیح آن که در اندیشه فیلسوفان سیاسی یونان باستان هدف از تشکیل مدینه و راهبر شکل‌گیری و تداوم آن امر ذاتاً خوب یا نیک بالذات است. از نظر رایلی این ایده در اندیشه روسو به نحوی مشروط به رضایت مردم می‌گردد (رایلی، ۱۹۷۰، ۸۷).

در نتیجه این طرح بحث مفهوم اراده‌کلی از نظر رایلی به نوعی انگاره فراتجربی بدل می‌شود که تنها با فعالیت انتزاعی عقلانی یا با نظر به منفعت عمومی به عنوان قانون ذاتاً خوب معرفی شود. این خوانش از ایده اراده‌کلی در غفلتی بنیادین از طرح روسو در کتاب گفتار درباره نابرابری طرح شده است؛ توضیح آن که هرچند روسو ایدئال خود را با الفاظی مشابه عبارات فیلسوفان باستان مطرح کرده، اما مقصود او از مفاهیمی نظیر طبیعی و فضیلت چنان که در بخش‌های پیشین توضیح داده شد فرسنگ‌ها فاصله دارد. امر ذاتاً نیک در اندیشه فیلسوفان باستان به عنوان امری جوهری و با روش دیالکتیک یا انتزاع صورت‌بندی می‌شد، حال آن که روسو با آغاز از جهان واقعی و پرسش از شرایط امکان مادی آن راهی متفاوت را در پیش گرفته است. به علاوه مسئله طبیعی در اندیشه فیلسوفان باستان مستلزم نوعی انسان‌شناسی دگماتیک بود؛ دانشی که در اندیشه روسو نمی‌تواند جایگاهی داشته باشد.

به طور خلاصه ایرادات گفته شده سبب می‌شود تا مفهوم اراده‌کلی از منظر رایلی بدل به قانونی ذاتاً خوب شود که اگر مردم آن را بپذیرند، مشروعیت می‌یابد و اگر نپذیرند اراده آن‌ها فریب‌خورده است؛ حال آن که به تصریحات مکرر روسو مشارکت مردمان در پدیداری اراده‌کلی جایگاهی اساسی دارد.

در تفسیر استعلایی نیز، مجرم‌سیاسی به مثابه خطاکار یا گمراهی ظاهر می‌شود که ممکن است ناآگاهانه به منفعت عمومی آسیب بزند. دادرسی استثنایی برای او غیرضروری یا حتی خطرناک است، چراکه مشروعیت سیاسی را زیر سؤال می‌برد.

۳-۲-۲. تفسیر انتقادی: اراده‌کلی به مثابه امکان سلب مدام

چنان که روشن شد پذیرش هر یک از این دو خوانش به تنهایی، با نظر به وجود جملات مغایر گسترده در آثار روسو، توجیه‌پذیر نیست؛ لذا در تناظر با مؤلفه‌های جامعه مدنی یکی از تفاسیر پذیرفتنی آن است که هر دو معنای استعلایی و دموکراتیک در مفهوم اراده‌کلی حضور داشته باشند. این تفسیر علاوه بر آن که با ارجاعات ذکر شده در ابتدای این بخش سازگار است، با کلیت فلسفه روسو (به‌ویژه فلسفه تعلیم و تربیت و نتایج سیاسی آن) و همچنین تصویر روسو از جامعه آرمانی مناسبت بیشتری دارد.

در این تفسیر ممکن، اراده‌کلی عبارت است از حضور غائبانه اراده‌کلی استعلایی در اراده دموکراتیک؛ جامعه دموکراتیکی را در نظر بگیرید که همه تصمیمات از طریق نظامات پارلمانی اتخاذ می‌شوند بی‌آن که هیچ حد و مرزی برای قلمروی این نظامات وجود داشته باشد؛ چنان که تجارب تاریخی‌ای مانند عصر وحشت در فرانسه نشان می‌دهد، چنین نظامی ظرفیت آن را دارد که به سرعت به حکومت خشن مبتنی بر دیکتاتوری اکثریت واقعی یا ظاهری تبدیل شود. آن‌چه در ساحت مفهوم می‌تواند در برابر چنین وضعی مقاومت کند، حضور حقیقتی فرادموکراتیک است که مخریجی جز نظامات دموکراتیک ندارد، اما همواره ناکافی بودن تصمیمات پارلمانی را یادآور می‌شود.

به بیان دیگر مفهوم استعلایی اراده‌کلی در این تعبیر، عهده‌دار سلب مدام حقانیت و انحصار تصمیمات دموکراتیک است؛ بی‌آنکه محتوایی اجباری را از منشئی دیگر ارائه دهد. در چنین جامعه‌ای در هر لحظه که تصمیمی اتخاذ می‌شود با وجود الزام‌آور بودن، حقیقت یگانه و تام و تمام محسوب نمی‌شود؛ همواره حقیقتی ثابت و مطلقاً درست در پس‌صحنه تصمیمات حضور دارد که امکان نقادی و تردید در آن‌ها را فراهم می‌کند؛ بی‌آنکه خود به روی صحنه بیاید. این تردید همان «حدگذاری حکیمانه» ای است که روسو برای جامعه ایدئال خود مدنظر داشت (روسو، ۲۰۰۲، ۷۲).

بیان دیگر این تفسیر، اشاره به فاصله‌ای دائمی است که میان اراده‌کلی استعلایی و اراده‌کلی دموکراتیک وجود دارد. این فاصله است که تضمین می‌کند که اراده دموکراتیک مردمان تا سطح قدسیت اراده‌کلی استعلایی فرا نرود. نظام قانون‌گذاری‌ای که تصمیماتش حقیقت محض شمرده شود، امکان هرگونه نقادی و تحرک را از جامعه سلب می‌کند.^۱

این دو وجهه از مفهوم اراده‌کلی با دو مؤلفه جامعه مدنی مشروع متناظر است؛ وجهه دموکراتیک یا شأن ایجابی اراده‌کلی، در عین حال هم مبتنی و هم بنیانگذار سنت مدنی است؛ و وجهه استعلایی یا شأن سلبی اراده‌کلی متناظر با فعل فرارفتن از سنت‌های مدنی یا آزادی از آن‌هاست.

دولت از دیدگاه روسو انجمنی صرف از منافع و تعادلی از اراده‌های فردی نیست، بلکه بستری است که اراده اخلاقی واقعاً در آن متجلی است. قانون نیز صرف زنجیری نیست که اراده‌های فردی را به هم پیوندد، بلکه اصل سازنده این اراده‌ها و رکنی است که آن‌ها را از نظر معنوی استوار و موجه می‌کند. دولت می‌خواهد تنها تا آنجا که بتواند در همه اعمال خود اتباعش را نیز به‌عنوان شهروند بسازد و آموزش دهد، بر آن‌ها حاکمیت کند (کاسیرر، ۱۳۷۸، ۶۱).

از این‌رو اراده‌کلی به‌مثابه مفهومی پویا مناقشه یا تحرکی درونی را در خود دارد که می‌توان آن را وصفی از راهکار روسو برای تقرب به جامعه مطلوب دانست؛ به بیان دیگر اراده‌کلی آن‌چنان که در وضعیت واقعی می‌تواند بروز پیدا کند، محرک احیای آزادی طبیعی با نفی مدام وضع موجود است (صفرنژاد بروجنی، ۱۴۰۱، ۵۶).

اراده‌کلی عبارت است از اجازه‌دادن به نفی مدام آنچه که هست؛ چه در صورت تصمیمات دموکراتیک یا به‌صورت کلی سنت مدنی. شرط امکان چنین سلبی حضور نهاد سلب‌کننده‌ای است که در هر آن وضع موجود را به باد انتقاد می‌گیرد. حضور چنین نهادی هم مشروط به سازوکارهای نهادمندی است تا از آزادی نقادی و سخن‌گفتن حفاظت کند و هم مهم‌تر محتاج سطحی از تربیت مدنی است. تربیتی که خود به مدد حضور فعالانه همین نهاد در جامعه شکل می‌گیرد (صفرنژاد بروجنی، ۱۴۰۱، ۵۶).

منتقد اجتماعی مربی جامعه است. نهادی که با بهره‌گیری از نقادی مدام هر آن‌چه که هست، جامعه را به آزادی از دگم‌ها و تعصبات خود وا می‌دارد. او کسی است که به‌جای آن که به جامعه آگاهی‌هایی را منتقل کند، مشق آزادی را به آن‌ها تحمیل می‌کند: تربیت واقعی بیشتر به تمرین متکی است تا به مربی (روسو، ۱۳۹۶، ۵۱).

این مرحله یادآور شأن عمومی انسان به‌مثابه دانشمند در مقاله روشنگری چیست کانت است. کانت در این مقاله به این مسئله اشاره می‌کند که چطور انسان هرچند به‌عنوان یک شخص خصوصی وظیفه اطاعت از نظامات قانونی را دارد، اما در مقام یک دانشمند یا موجود عاقل وظیفه دارد تا آن‌چه را درست می‌داند، بی‌پرده بگوید (کانت، ۱۳۷۰، ۵۱).

روسو که خود سرسلسله این مربیان جدید محسوب می‌شود در پی جامعه‌ای است که در عین احترام به قوانین و سنت‌های مدنی، نابرابری‌ها، ظلم‌ها، ریاکاری‌ها و دو رویی‌ها را به چشم اموری طبیعی و بدیهی نمی‌بیند و ولو این که به محال بودن جامعه کاملاً مشروع آگاه است، در حرکتی محافظه‌کارانه و تدریجی به‌سوی این مقصد محقق ناشدنی حرکت می‌کند (صفرنژاد بروجنی، ۱۴۰۱، ۵۹). به این ترتیب نهاد منتقد اجتماعی که فاعل جرم‌سیاسی است، شرط اساسی تحقق اراده‌کلی در تفسیر سوم است.

^۱ برای مشاهده نظر مخالف در منابع فارسی رک. صدرا، ۱۳۹۲.

در بخش بعدی، خواهیم دید که تفسیر سوم از اراده‌کلی چگونه بنیان مفهومی متفاوتی برای تحلیل جرم سیاسی ارائه می‌دهد؛ و چگونه از دل آن، می‌توان لزوم نهادی دادرسی استثنایی را استنتاج کرد.

۴-۲-۲. پیامدهای تفسیر انتقادی اراده کلی برای فلسفه حقوق

تفسیر انتقادی از اراده کلی، پیامدهایی فراتر از فلسفه سیاسی دارد و به قلب مباحث فلسفه حقوق راه می‌برد. در این تفسیر، قانون نه حقیقتی مطلق و نهایی است، نه صرفاً محصول قرارداد اجتماعی یا رأی اکثریت؛ بلکه ساختاری موقتی و همواره در معرض بازخواست است. بدین معنا، مشروعیت قانون در گروی امکان نقادی آن است و هرگونه بستن راه مخالفت، خود به معنای فروپاشی بنیان‌های عدالت است. این نگاه، فلسفه حقوق را از پرسش صرفاً «چه چیزی قانون است؟» (پرسش پوزیتیویستی نزد هارت) به سمت پرسش بنیادین‌تر «چه چیزی باید قانون باشد و چه‌گونه باید قانون مشروع بماند؟» سوق می‌دهد.

در این افق، جرم سیاسی دیگر نمی‌تواند صرفاً به عنوان *تفص هنجار حقوقی* معتبر فهمیده شود، زیرا در مواردی، خود جرم سیاسی تلاشی است برای بازگشودن افق عدالت و یادآوری فاصله میان قانون موجود و ارزش‌های عدالت. این همان چیزی است که در نظریه حقوق طبیعی و سپس در نظریه‌های معاصر عدالت، از جمله در اندیشه رالز، به عنوان شکاف همیشگی میان «حق» و «قانون» مطرح شده است. رالز در نظریه عدالت خود بر امکان «نافرمانی مدنی» به عنوان یک سازوکار اصلاح درون‌زا برای نظام‌های عادلانه تأکید می‌کند؛ اما تفسیر انتقادی از اراده کلی حتی فراتر می‌رود و نشان می‌دهد که حق مخالفت، نه یک استثناء موقتی، بلکه بخشی ساختاری از عدالت^۱ است.

بر اساس این پیامد، جرم سیاسی دیگر یک «انحراف» نیست، بلکه به معنای واقعی کلمه یک «لحظه انتقادی» در حیات حقوقی است؛ لحظه‌ای که جامعه را وامی‌دارد تا دوباره درباره نسبت قانون و عدالت بیندیشد. فلسفه حقوق در این سطح باید دوگانگی بنیادین خود را بپذیرد: قانون از یک سو نیاز به الزام دارد تا نظم مشترک را ممکن کند، اما از سوی دیگر، باید حق مخالفت را به رسمیت بشناسد تا گرفتار جمود و اقتدارگرایی نشود. در اینجا دادرسی استثنایی معنا پیدا می‌کند: نهادی که برای حذف مخالف نیست، بلکه برای حفاظت از امکان انتقاد و بازتولید عدالت طراحی می‌شود.

بنابراین، پیامد تفسیر انتقادی از اراده کلی برای فلسفه حقوق آن است که نشان می‌دهد مشروعیت حقوقی بدون تضمین حق مخالفت شکننده است. جامعه‌ای که جرم سیاسی را تنها به عنوان تهدید می‌بیند، دیر یا زود به قانون‌گرایی صوری و استبداد قانونی سقوط می‌کند؛ اما جامعه‌ای که جرم سیاسی را بخشی از فرایند زنده عدالت می‌فهمد، می‌تواند از دل اختلاف و نزاع، آزادی و مشروعیت را بازتولید کند.

^۱ از این منظر، فلسفه حقوق نمی‌تواند با مدل کلاسیک خود، که یا بر *اعتبار شکلی قانون* (هارت) (هارت، ۲۰۱۲، ۷۹-۹۹) یا بر *تفسیر اخلاقی قانون* (دورکین) (دورکین، ۱۹۸۶، ۴۵-۸۶) تأکید دارد، به تنهایی بسنده کند. چرا که هم رویکرد پوزیتیویستی در خطر توجیه‌گری وضع موجود گرفتار می‌شود و هم رویکرد اخلاق محور می‌تواند به نوعی ایدئال‌گرایی بسته منجر گردد. تفسیر انتقادی از اراده کلی به جای این دوگانه، بر یک اصل دیالکتیکی تأکید می‌کند: قانون فقط تا جایی مشروع است که امکان نقد و فراروی از آن درون همان نظم حفظ شود. در این معنا، قانون «تمام نمی‌شود» بلکه همواره در حال بازتعریف و بازسازی است؛ فرآیندی که نزدیک به مفهوم «مشروعیت» در پرتو گفت‌وگوی بی‌پایان «نزد هابرماس است» (هابرماس، ۱۹۹۶، ۱-۴۱).

۳. جرم‌سیاسی و دادرسی استثنایی

پس از تبیین تاریخی و فلسفی جرم سیاسی، اکنون نوبت به بازخوانی جایگاه این مفهوم در حقوق کیفری معاصر و طراحی سازوکاری عینی برای مواجهه با آن می‌رسد. اگر فصل اول، ما را با تبار قدرت‌محور جرم‌سیاسی آشنا کرد، و فصل دوم، امکان بازاندیشی در آن را بر مبنای نظریهٔ ارادهٔ کلی در اندیشهٔ روسو فراهم آورد، فصل سوم به دنبال پاسخ به این پرسش است که: در پرتو آن بنیان مفهومی، دادرسی مناسب برای جرم‌سیاسی چه باید باشد؟

در این فصل، با تمرکز بر تفسیر انتقادی از ارادهٔ کلی، دادرسی استثنایی نه در خدمت سرکوب مخالفت، بلکه در جهت حفظ امکان آن بازتعریف می‌شود. از این منظر، جرم‌سیاسی باید بر اساس انگیزهٔ مشارکت در عرصهٔ عمومی و نه صرف نقض قانون سنجیده شود؛ و در نتیجه، واکنش کیفری نسبت به آن نیز نمی‌تواند همانند جرائم عمومی باشد.

فصل پیش‌رو، با ارائهٔ تعریفی حقوقی از جرم‌سیاسی مبتنی بر مشارکت در ارادهٔ کلی، به بررسی ابعاد تشخیص، دادرسی، و مجازات در قبال این نوع جرائم می‌پردازد. همچنین، با طرح اصولی چون حضور هیئت‌منصفه، منع مجازات‌های غیرانسانی، و تأکید بر حق متهم برای بیان انگیزهٔ سیاسی، تلاش می‌شود تا چارچوبی برای دادرسی استثنایی طراحی شود که هم متکی بر آزادی باشد و هم در برابر سوءاستفاده‌های احتمالی مقاومت کند.

۳-۱. تعریف و اقسام جرم سیاسی

با نظر به تفسیر انتقادی از ارادهٔ کلی جرم‌سیاسی جرمی است که از سر مشارکت در حوزهٔ عمومی (ارادهٔ کلی) علیه نهادهای حاکم انجام می‌گیرد. این تعریف به معنای معمول تعریف جرائم باهدف جرم‌انگاری اعمال خاصی نیست. بلکه شرایطی را توصیف می‌کند که در صورت وجود در مرتکب جرائم عمومی، ضرورت اعمال واکنش کیفری متمایزی را ایجاد می‌نماید. این واکنش کیفری متفاوت طیفی از موارد از جرم‌زدایی و تشریفات دادرسی متمایز گرفته تا تخفیف و تسهیل مجازات را در بر می‌گیرد.

مشارکت در ارادهٔ کلی همواره مستلزم شکلی از بیان است. از این رو در درجهٔ اول باید جرائمی را که صرفاً شامل بیان هستند (توهین، افترا و...) را از جرائمی که این بیان همراه با جرم دیگری است یا به‌واسطهٔ آن تحقق می‌یابد (بیان مخالفت سیاسی از طریق ترور) تفکیک کرد.

تمایز در واکنش کیفری در جرائم گروه اول جرم‌زدایی است مشروط بر این که به حقوق اشخاص حقوق خصوصی تجاوزی صورت نگیرد.^۱ این ادعا به شکل بی‌واسطه از ضرورت حفاظت از نهاد منتقد اجتماعی برای تحقق ارادهٔ کلی نتیجه می‌شود؛ چرا که بیان در مشارکت در ارادهٔ کلی عنصری حذف‌ناشدنی است، لذا واکنش کیفری به‌صرف بیان نمی‌تواند موجه باشد. در مورد قید عدم تجاوز به حقوق اشخاص حقوق خصوصی نیز باید توجه داشت که قرارگرفتن شهروندان در مناصب عمومی (مناصب سیاسی، اداری و قضایی)، به معنای بدل‌شدن آن‌ها به بخشی از بدنهٔ حاکمیت است. از آنجاکه مشارکت در ارادهٔ کلی بالضروره در تقابل با حاکمیت موجود یا بخشی از آن معنادار می‌شود، اعمالی نظیر توهین، افترا و... در مورد این گروه از شهروندان باید از دایرهٔ حمایت کیفری خارج گردد.

^۱ تنها مثال نقض این قاعده نفرت‌پراکنی علیه اقلیت است که به دلیل ماهیت سرکوبگرانهٔ آن به رغم بیانی بودن، قابل جرم‌انگاری است. برای مشاهدهٔ استدلالی در این رابطه رک. صالحی و صفرنژاد، ۱۴۰۴.

در مورد جرائم دسته دوم نخست باید به این نکته توجه داشت که چنان که در فصل نخست دیدیم در نظام‌های حقوقی معاصر به سبب کم‌رنگ شدن مرز میان فعالیت سیاسی و جرائم امنیتی در رویکردهای رایج، استثنائاتی در مورد جرائم سیاسی پذیرفته شده است. برای مثال در ایالات متحده در قوانین استرداد، جرایم سیاسی شامل اقداماتی مانند انتقاد از دولت یا فعالیت‌های مسالمت‌آمیز سیاسی می‌شوند. اما جرایمی که شامل خشونت، ترور یا نقض قوانین بین‌المللی (مانند جنایات جنگی) باشند، به‌عنوان جرم سیاسی تلقی نمی‌شوند. به‌عنوان مثال، در پرونده‌های استرداد، دادگاه‌های آمریکایی ممکن است از استرداد افرادی که به دلیل عقاید سیاسی تحت تعقیب هستند خودداری کنند، مگر اینکه جرم شامل اعمال خشونت‌آمیز باشد. در قانون استرداد انگلستان مصوب ۲۰۰۳، نیز استثنائاتی برای جرایم سیاسی وجود دارد که شامل جرایم تروریستی یا اقداماتی می‌شود که به‌وضوح با کنوانسیون‌های بین‌المللی (مانند کنوانسیون ژنو) مغایرت دارند. این استثنائات با توجه اهمیت حفظ نظم و امنیت عمومی و شدت و خشونت آن‌ها تعیین شده‌اند.

با نظر به مبانی مطرح شده در این مقاله، این استثنائات موجه به نظر نمی‌رسند. با این حال با استفاده از این استثنائات می‌توان جرائم گروه دوم (بیان همراه با جرم دیگر یا به‌واسطه جرم دیگر) را به دو گروه تقسیم کرد. اول جرائمی که هرچند همراه با جرم دیگر یا به‌واسطه جرم دیگر هستند؛ اما ذیل استثنائات قرار نمی‌گیرند یا به بیان دقیق‌تر مستلزم نقض قابل توجه حقوق اشخاص حقوق خصوصی نیستند؛ مانند تظاهرات غیرقانونی، ایجاد مانع در عبور و مرور عمومی، خودداری از انجام خدمت وظیفه، عدم پرداخت مالیات، آسیب‌رساندن به اموال عمومی، ایجاد مزاحمت و برهم‌ریختن نظم رویدادهای عمومی (مثل سخنرانی مقامات) و... دوم جرائمی که همراه با نقض قابل توجه حقوق اشخاص حقوق خصوصی یا ایجاد ترس و ناامنی هستند؛ مانند ترور، هواپیماربایی، تظاهرات مسلحانه، اخلال در فرایندهای دموکراتیک و... (اقدامات خشونت‌آمیز)

روشن است که هر دو گروه اقدامات مذکور، در صورتی که از سر مشارکت در حوزه عمومی و علیه نهادهای حاکمیتی انجام شوند، جرم سیاسی هستند. اما در مورد جرائم گروه دوم می‌توان استدلال کرد که ضرورت‌های امنیتی می‌تواند دلیل تعلیق بخشی از امتیازات جرم سیاسی باشد. با این قید که از آنجاکه این ضرورت‌ها همواره در نسبت با جریان عادی تحقق اراده‌کلی استثنایی هستند، تعلیق مذکور نیز باید به صورت موقت اجرا شود. به علاوه از آنجاکه قوه مجریه به‌عنوان مسئول اصلی حفظ امنیت، در اعمال این تعلیق‌ها انگیزه نهادی دارد، می‌توان استدلال کرد که این تعلیق‌ها باید از سوی دادگاه با ذکر دلایل و مدت‌زمان تأیید شود.

۲-۳. تشخیص جرم سیاسی

چنان که دیدیم جرم سیاسی مفهومی چتری است که امتیازات خاصی را در قالب دادرسی استثنایی در مورد جرائمی که از سر مشارکت در اراده‌کلی و علیه نهادهای حاکمیتی انجام می‌گیرند تجویز می‌کند. این امتیازات باهدف حفاظت از تداوم مشارکت سیاسی فعالین اجتماعی و جلوگیری از انسداد سیاسی پیش‌بینی می‌شود. با این حال چنان که از جمله از تجربه نظام حقوقی ایران^۱ برمی‌آید، پیش‌بینی این امتیازات بدون تمهید نظامی برای تشخیص سیاسی بودن یک جرم، به اهداف موردنظر منتهی نخواهد شد.

از آنجاکه جرم سیاسی در اصل ناظر به انگیزه مرتکب در مشارکت در اراده‌کلی است، تنها اوست که نسبت به سیاسی بودن اتهام خود علم دارد؛ به این دلیل و همچنین به دلیل اهمیت بنیادین حفاظت از حق مشارکت سیاسی برای تحقق اراده‌کلی، ادعای مرتکب

^۱ با وجود تصویب قانون جرم‌سیاسی در سال ۱۳۹۵، از آن جا که تشخیص سیاسی بودن یک جرم برعهده مقام تحقیق قرار داده شده است، تا به امروز تنها یک پرونده به عنوان جرم سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است.

را باید مهم‌ترین دلیل در سیاسی بودن اتهام در نظر گرفت. با این حال منفعت مرتکب در سیاسی انگاشته شدن اتهام خود، سبب می‌شود که امکان اثبات خلاف این اصل موجه باشد. به نظر می‌رسد اهمیت تضمین حق مشارکت سیاسی ایجاب می‌کند که اثبات خلاف این اصل منوط به توافق هر سه نهاد دادرسی یعنی مقام تحقیق به‌عنوان نماینده اکثریت، هیئت‌منصفه به‌عنوان نماینده عموم جامعه و قاضی به‌عنوان عنصر بی‌طرف باشد؛ این اثبات می‌تواند با اقامه دلایل و اماراتی ناظر بر نفع خصوصی مستقیم مرتکب در ارتکاب عمل موردنظر انجام گیرد.

۳.۳. اقتضات دادرسی استثنایی

انتخاب دادرس در دادرسی جرائم سیاسی از اهمیت بسزایی برخوردار است، زیرا دادرس به‌عنوان عنصر بی‌طرف در فرایند قضایی، نقشی کلیدی در تضمین عدالت و حفاظت از حق مشارکت سیاسی ایفا می‌کند. با توجه به ماهیت جرم‌سیاسی که در تقابل با نهادهای حاکمیتی تعریف می‌شود، دادرس باید از استقلال کامل نسبت به قوه مجریه و نهادهای سیاسی برخوردار باشد تا از هرگونه سوگیری نهادی یا سیاسی جلوگیری شود.

- **استقلال قضایی:** دادرس باید از هرگونه وابستگی به نهادهای حکومتی، به‌ویژه قوه مجریه که مسئول حفظ امنیت عمومی است، مبرا باشد. این استقلال تضمین می‌کند که قضاوت بر اساس قانون و نه فشارهای سیاسی انجام گیرد.
 - **حضور هیئت‌منصفه:** با توجه به اینکه جرم‌سیاسی به مشارکت در اراده کلی مربوط است، حضور هیئت‌منصفه به‌عنوان نمایندگان جامعه ضروری است. هیئت‌منصفه، به‌عنوان تجلی اراده عمومی، می‌تواند دیدگاه‌های متنوع جامعه را در فرایند قضاوت بازتاب دهد و از یک‌جانبه‌گرایی جلوگیری کند.
 - **صلاحیت تخصصی:** دادرسان رسیدگی‌کننده به جرائم سیاسی باید از دانش کافی در زمینه حقوق سیاسی و فلسفه سیاسی برخوردار باشند تا بتوانند انگیزه سیاسی متهم و تأثیر آن بر نظم عمومی را به‌درستی ارزیابی کنند.
- این ویژگی‌ها تضمین می‌کنند که دادرس نه تنها به‌عنوان یک قاضی بی‌طرف عمل کند، بلکه به‌عنوان نهادی در خدمت تحقق اراده کلی، امکان نقادی و مشارکت سیاسی را حفظ نماید.

۳.۳.۲. تشریفات دادرسی

تشریفات دادرسی در جرائم سیاسی باید به‌گونه‌ای طراحی شود که حق متهم برای دفاع از خود و بیان انگیزه‌های سیاسی‌اش تضمین شود. این تشریفات، برخلاف دادرسی‌های امنیتی که اغلب با محدودیت‌های شدید همراه‌اند، باید فضایی باز و شفاف برای طرح انتقادات سیاسی فراهم کنند.

- **علنی بودن دادرسی:** محاکمات جرائم سیاسی باید به‌صورت علنی برگزار شوند تا امکان نظارت عمومی بر فرایند قضایی فراهم گردد. این شفافیت از سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری کرده و به جامعه اجازه می‌دهد تا از ماهیت سیاسی اتهامات آگاه شود.
- **حق دسترسی به وکیل مستقل:** متهم باید به وکیلی دسترسی داشته باشد که از استقلال کامل برخوردار بوده و بتواند بدون محدودیت، انگیزه‌های سیاسی متهم را در دفاعیه مطرح کند.

- امکان ارائه ادله سیاسی: متهم باید فرصت داشته باشد تا انگیزه‌های سیاسی خود را به صورت کامل بیان کند. این امر به‌ویژه در مواردی که اتهام بر اساس بیان (مانند سخنرانی، نوشته، یا فعالیت‌های مدنی) مطرح شده، حیاتی است.
- منع بازداشت طولانی پیش از محاکمه: بازداشت‌های طولانی مدت پیش از محاکمه که اغلب به عنوان ابزاری برای سرکوب سیاسی به کار می‌روند، باید در جرائم سیاسی ممنوع شوند، مگر در مواردی که ضرورت امنیتی موقت و موجه اثبات شده باشد.
- منع تشهیر^۱: پوشیدن لباس زندانیان و مواردی از این دست (اعتراف‌های تلویزیونی) در فرایند دادرسی مغایر با ماهیت جرم سیاسی و اهمیت حفاظت از شأن مرتکب برای ادامه فعالیت انتقادی است.

این تشریفات، با ایجاد فضایی برای بیان آزادانه انگیزه‌های سیاسی، از انسداد سیاسی جلوگیری کرده و به تداوم مشارکت فعالان اجتماعی در حوزه عمومی کمک می‌کنند.

۳.۳.۳. مجازات

مجازات در جرائم سیاسی باید به گونه‌ای باشد که ضمن حفظ نظم عمومی، امکان بازگشت متهم به مشارکت در حوزه عمومی را از بین نبرد. برخلاف مجازات‌های سنگین در نظام‌های امنیتی که اغلب باهدف حذف فیزیکی یا روانی مخالفان سیاسی طراحی می‌شوند، مجازات در دادرسی استثنایی باید اصلاحی و متناسب با ماهیت سیاسی جرم باشد.

- منع مجازات‌های غیرانسانی: مجازات‌هایی مانند اعدام، شکنجه، یا تبعید دائمی باید به طور کامل در جرائم سیاسی ممنوع شوند، زیرا این مجازات‌ها با اصل حفاظت از مشارکت سیاسی در تعارض‌اند.
- تخفیف در مجازات: در جرائمی که صرفاً بر اساس بیان (مانند توهین یا افترا به مقامات) ارتکاب یافته‌اند، جرم‌زدایی یا تخفیف مجازات باید اعمال شود. در مواردی که جرم همراه با نقض حقوق دیگران (مانند آسیب به اموال عمومی) است، مجازات باید به گونه‌ای باشد که در امتداد فعالیت سیاسی متهم و دیگران خللی ایجاد نکند.
- مجازات‌های جایگزین: استفاده از مجازات‌های جایگزین مانند خدمات اجتماعی، آموزش مدنی، یا فعالیت‌های ترمیمی می‌تواند به جای حبس‌های طولانی، به بازسازی رابطه متهم با جامعه و تقویت اراده کلی کمک کند.
- محدودیت‌های موقت در موارد امنیتی: در جرائمی که شامل خشونت یا نقض قابل توجه حقوق دیگران باشند (مانند ترور یا تظاهرات مسلحانه)، تعلیق موقت برخی امتیازات (مانند کاهش مدت حبس) ممکن است به دلایل امنیتی اعمال شود، اما این تعلیق باید توسط دادگاه و با ذکر دلایل و مدت‌زمان مشخص تأیید شود.

^۱ واژه تشهیر در فقه اسلامی نوعی مجازات برای جرائمی نظیر شهادت دروغ است؛ در این جا در معنای هر گونه اقدامی در طی دادرسی استفاده شده است که به تضعیف وجهه عمومی متهم منتهی می‌شود.

۳.۳.۴. آثار تبعی

آثار تبعی جرائم سیاسی، مانند محرومیت‌های اجتماعی یا سیاسی، باید به حداقل برسند تا متهم بتواند پس از تحمل مجازات یا در حین آن، به‌عنوان شهروندی فعال به مشارکت خود در حوزه عمومی ادامه دهد. این اصل از منطق تفسیر انتقادی اراده‌کلی نشئت می‌گیرد که منتقد اجتماعی را به‌عنوان عنصری ضروری برای تحقق آزادی و نقادی مداوم می‌داند.

- **منع محرومیت از حقوق شهروندی:** محرومیت‌های دائمی مانند سلب حق رأی، منع نامزدی در انتخابات، یا محرومیت از مشاغل عمومی باید در جرائم سیاسی ممنوع شوند.
- **منع محو یا دبود:** هرگونه اقدام برای حذف نام یا هویت متهم از حوزه عمومی (مانند سانسور آثار یا ممنوعیت فعالیت‌های رسانه‌ای حتی در دوره محکومیت) باید ممنوع شود، زیرا این اقدامات مانع از تداوم مشارکت سیاسی می‌شوند.
- **بازنگری پرونده‌ها:** نظام قضایی باید سازوکاری برای بازنگری دوره‌ای پرونده‌های سیاسی فراهم کند تا در صورت تغییر شرایط سیاسی یا اجتماعی، امکان اعاده حیثیت یا تخفیف مجازات فراهم شود.

نتیجه‌گیری

مسئله جرم سیاسی، در ظاهر یک مسئله حقوقی است؛ اما بررسی تاریخی، مفهومی و تحلیلی آن نشان می‌دهد که در بنیان خود، با یکی از بنیادی‌ترین پرسش‌های فلسفه سیاسی پیوند خورده است: چه کسی حق مخالفت دارد و مخالفت تا کجا مشروع است؟ آنچه در سنت‌های گذشته به نام خیانت، بدعت یا تهدید نظم عمومی سرکوب می‌شد، امروزه نیز در پوششی مدرن با عناوینی چون اخلاق در امنیت ملی یا تبلیغ علیه نظام، اغلب مورد همان سرنوشت قرار می‌گیرد.

در این مقاله تلاش شد با تحلیل تحولات تاریخی جرم سیاسی، روشن شود که این مفهوم چگونه از مجازات حقیقت‌طلبی در آتن تا سرکوب ایدئولوژیک در قرن بیستم، همواره تابع ساختار قدرت و مشروعیت بوده است. سپس، با ورود به نظریه سیاسی روسو و به‌ویژه مفهوم بنیادین «اراده کلی»، تلاشی صورت گرفت تا امکان بازتعریف جرم سیاسی در پرتو فلسفه آزادی بررسی شود. تحلیل تفاسیر سه‌گانه اراده کلی نشان داد که تنها در تفسیر انتقادی است که می‌توان برای فاعل جرم سیاسی جایگاهی مشروع قائل شد؛ نه به‌مثابه مجرم، بلکه به‌مثابه منتقد ضروری نظم موجود. از این منظر، جرم سیاسی کنشی در جهت مشارکت در اراده کلی و تداوم گفت‌وگوی سیاسی است، و نه انحرافی که مستوجب سرکوب باشد.

بر اساس این مبانی، دادرسی استثنایی نه تنها مجاز، بلکه ضروری است؛ اما با منطق معکوس آنچه در نظام‌های امنیت‌محور رایج است. در این دادرسی، حقوق متهم سیاسی — از جمله حق بیان، دادرسی علنی، حضور هیئت منصفه و پرهیز از مجازات‌های سنگین — باید تضمین شود، چرا که این امتیازات، تضمین تداوم آزادی سیاسی‌اند، نه امتیازاتی فراتر از عدالت.

درنهایت، این مقاله از جرم سیاسی نه به‌عنوان تهدیدی برای نظم، بلکه به‌عنوان نشانه‌ای از حیات سیاسی یک جامعه دفاع می‌کند؛ جامعه‌ای که در آن نقادی، نه جرم بلکه وظیفه شهروندی است، و مخالفت، نه انحراف بلکه امکان بازسازی مشروعیت تلقی می‌شود.

منابع

- روسو، ژان ژاک. (۱۳۹۶). *امیل*، ترجمه سیاوش مولوی، تهران، نشر ابر سفید.
- صادقی، محمدهادی، فروغی، فضل‌الله و جودکی، بهزاد. (۱۳۹۸). قاعده منع استرداد مجرمان سیاسی در پرتو اجرای قانون جرم سیاسی. *مطالعات حقوقی*، ۱۱ (۴)، ۲۵۷-۲۹۱. <https://doi.org/10.22099/jls.2019.5583>
- صالحی، هادی و صفرنژاد، عماد. (۱۴۰۴). بازخوانی امر سیاسی در واکاوی مبانی جرم‌انگاری کفرگویی در غرب با تأکید بر نظام حقوقی انگلستان. *پژوهشنامه حقوق کیفری*، ۱۶ (۱)، ۸۳-۹۶. <https://doi.org/10.22124/jol.2025.28108.2496>
- صدرا، علی. (۱۳۹۲). نقادی فلسفی-سیاسی قرارداد اجتماعی در نگاه روسو. *سیاست*، ۲۷، ۲۲۱-۲۳۶.
- صفرنژاد بروجنی، عماد. (۱۴۰۱). نسبت تربیت و اراده کلی از نگاه روسو؛ با نظر به نقش منتقد اجتماعی، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران*.
- کاسیرر، ارنست. (۱۳۷۸). *مسئله ژان ژاک روسو*، ترجمه حسن شمس‌آوری. تهران، نشر مرکز.
- کانت، ایمانوئل. (۱۳۷۰). روشنگری چیست؟ *مجله کلک*، ۲۲، ۴۸-۵۲.

References

- Bauman, R. A. (2004). *Crime and punishment in ancient Rome*. Routledge.
- Bauman, R. A. (2020). *Socrates and Andocides*. In *Political trials in ancient Greece* (pp. 95–112). Routledge.
- Bellamy, J. G. (2004). *The law of treason in England in the later Middle Ages*. Cambridge University Press.
- Cassirer, E. (1999). *The problem of Jean-Jacques Rousseau* (H. Shamsavari, Trans.). Tehran: Nashr-e Markaz. (In Persian)
- Chilton, C. W. (1955). The Roman law of treason under the early principate. *The Journal of Roman Studies*, 45(1–2), 73–81. <https://doi.org/10.2307/298746>
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms*. The MIT Press.
- Hart, H.L.A. (2012). *The Concept of Law*. Oxford University Press.
- Ingraham, B. L. (2020). *Political crime in Europe: A comparative study*. University of California Press.
- Kant, I. (1992). What is enlightenment? (H. Fouladpour, Trans.). *Kelk*, 22, 48–57. (In Persian)
- Moore, R. I. (2014). *The simoniac heresy*. In *The war on heresy: Faith and power in medieval Europe* (pp. 87–104). Harvard University Press.
- Plato. (1931). *Apology*. In B. Jowett (Ed. & Trans.), *The dialogues of Plato* (Vol. 2, pp. 109–116). Oxford University Press.
- Riley, P. (1970). A possible explanation of Rousseau's general will. *The American Political Science Review*, 64(1), 86–97. <https://doi.org/10.2307/1955615>
- Rousseau, J.-J. (2002). *The social contract and the first and second discourses* (S. Dunn, Ed.). Yale University Press.
- Rousseau, J.-J. (2017). *Emile* (S. Molavi, Trans.). Tehran: Nashr-e Abr-e Sefid. (In Persian)
- Sadeghi, M. H., Foroughi, F., & Joudaki, B. (2019). The rule prohibiting the extradition of political offenders in the light of the law enforcement of political crime. *Motaleat Hoghooghi*, 11(4), 257–291. <https://doi.org/10.22099/jls.2019.5583> (In Persian)
- Sadra, A. (2013). Philosophical-political critique of the social contract in Rousseau's view. *Siasat*, 27, 221–236. (In Persian)

- Safranezhad Boroujeni, A. (2022). *The relationship between education and the general will in Rousseau's view: With reference to the role of the social critic* [Master's thesis, University of Tehran]. (In Persian)
- Salehi, Hadi, & Safarnejad, Emad. (2025). Revisiting the Political Dimension in Analyzing the Foundations of Blasphemy Laws: With a Focus on the English Legal System. *Pajooheshnameh Hoghoogh Keyfari*, 16(1), 83–96. <https://doi.org/10.22124/jol.2025.28108.2496> (In Persian)
- Sreenivasan, G. (2000). What is the general will? *The Philosophical Review*, 109(4), 545–581. <https://doi.org/10.2307/2693624>
- Tsoukala, A. (2008). Defining the terrorist threat in the post-September 11 era. In D. Bigo & A. Tsoukala (Eds.), *Terror, insecurity and liberty: Illiberal practices of liberal regimes after 9/11* (pp. 50–53). Routledge.